

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.19>

ЛУЦЬКИЙ М.І.

**ВИКЛИКИ ДЛЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ****CHALLENGES TO THE RULE OF LAW AND STATE SOVEREIGNTY OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF WAR**

У статті досліджено специфіку реалізації принципу верховенства права в Україні в умовах збройної агресії російської федерації, починаючи з 2014 року, з особливим акцентом на період повномасштабного вторгнення у 2022 році. Автор аналізує, яким чином українська держава забезпечує дотримання конституційних норм, захист державного суверенітету та прав людини в умовах воєнного стану, спираючись на національні та міжнародно-правові стандарти. Висвітлено конституційні положення, що регулюють захист територіальної цілісності та надають можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод під час війни. Стаття аналізує юридичні механізми дерогації від міжнародних зобов'язань, що передбачені статтею 15 Європейської конвенції з прав людини та статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, та обґрунтовує їхню пропорційність до наявної безпекової загрози. Окрему увагу приділено діяльності судової влади та інституційного механізму забезпечення прав людини. Показано, що навіть в умовах надзвичайного стану Конституційний Суд України, загальні суди, Уповноважений з прав людини, правозахисні організації та міжнародні місії продовжують виконувати контрольні функції, забезпечуючи безперервність правосуддя. У роботі також розкрито нормативну базу протидії окупації та колабораціонізму, засоби реалізації державної політики реінтеграції, правові інструменти соціального захисту військовослужбовців, а також роль громадянського суспільства у зміцненні легітимності державної влади. Автор стверджує, що збереження верховенства права є не лише конституційною вимогою, а й фактором внутрішньої стійкості держави та її міжнародної підтримки. Констатовано можливість збереження демократичної і правової природи держави навіть за умов воєнного часу за умови дотримання принципів пропорційності, законності та невід'ємності базових прав людини.

Ключові слова: *верховенство права, воєнний стан, права людини, конституційні гарантії, дерогація, суверенітет, пропорційність.*

The article explores the specifics of implementing the principle of the rule of law in Ukraine under conditions of armed aggression by the Russian Federation, beginning in 2014, with particular emphasis on the period of full-scale invasion since 2022. The author analyzes how the Ukrainian state ensures compliance with constitutional norms, protection of state sovereignty, and human rights during martial law, relying on both national and international legal standards. The study highlights constitutional provisions governing the protection of territorial integrity and allowing for the temporary restriction of certain rights and freedoms in times of war. The article analyzes the legal mechanisms for derogation from international obligations provided for in Article 15 of the European Convention on Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights, and substantiates their proportionality to the existing security threat. Special attention is paid to the functioning of the judiciary and institutional mechanisms for safeguarding human rights. It is demonstrated that even under emergency conditions, the Constitutional Court of Ukraine, general courts, the Ombudsman, human rights

© ЛУЦЬКИЙ М.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького, ректор (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0003-1562-8741>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

organizations, and international missions continue to fulfill oversight functions, ensuring the continuity of justice. The article also examines the regulatory framework for countering occupation and collaboration, instruments for implementing state reintegration policy, legal mechanisms for social protection of military personnel, and the role of civil society in strengthening the legitimacy of state authority. The author argues that upholding the rule of law is not only a constitutional requirement but also a factor of internal resilience and international support for the state. The study concludes that it is possible to preserve the democratic and legal nature of the state even during wartime, provided that the principles of proportionality, legality, and the inalienability of fundamental human rights are upheld.

Key words: *rule of law, martial law, human rights, constitutional guarantees, derogation, sovereignty, proportionality.*

Постановка проблеми. Проблема дотримання верховенства права та забезпечення державного суверенітету України в умовах війни становить одне з ключових завдань сучасної юридичної науки й практики. В умовах збройної агресії росії проти України, фундаментальні засади конституційного ладу, що ґрунтуються на принципі верховенства права, піддаються безпрецедентним випробуванням. Сутність верховенства права передбачає рівність усіх перед законом, незалежність і справедливість суду, ефективний механізм захисту прав і свобод людини, проте в умовах війни виникає потреба в адаптації правового порядку до надзвичайних обставин. Це зумовлює ризик тимчасового обмеження окремих прав та інститутів, що вимагає науково виваженого аналізу допустимих меж таких обмежень.

Державний суверенітет як основоположна категорія міжнародного права і конституційної теорії також зазнає постійних загроз унаслідок воєнних дій та окупації частини території. Проблема збереження територіальної цілісності та невід'ємності державних повноважень постає у контексті необхідності відновлення дієвого контролю над тимчасово окупованими регіонами. Це породжує низку юридичних викликів, серед яких – баланс між воєнною необхідністю та дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Особливої актуальності набуває питання співвідношення норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства України. В умовах воєнного стану держава змушена вдаватися до правових інструментів, що обмежують окремі демократичні інститути, однак такі обмеження повинні відповідати вимогам пропорційності й легітимності. Одночасно зберігає актуальність завдання забезпечення легітимності державної влади як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

З огляду на зазначене, наукова актуальність досліджуваної проблеми полягає у необхідності глибокого історико-правового та порівняльного аналізу функціонування принципу верховенства права в умовах воєнних конфліктів. Це дозволить з'ясувати межі допустимих відхилень від демократичних стандартів без шкоди для правової системи в цілому. Одночасно, суспільна актуальність обумовлена нагальною потребою балансу між безпекою, національними інтересами та збереженням демократичного ладу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці А. Абдель Фатах, Н. Бочарової, М. Савчин, О. Совгирі, а також норми національного та міжнародного права.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз викликів, що постають перед верховенством права та державним суверенітетом України в умовах війни, з урахуванням конституційних засад, міжнародно-правових стандартів і практики застосування надзвичайних правових режимів. Дослідження спрямоване на з'ясування меж допустимих відхилень від демократичних принципів у період воєнного стану, визначення правових механізмів забезпечення територіальної цілісності та суверенітету держави, а також пошук оптимального балансу між воєнною необхідністю та дотриманням фундаментальних прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Ще з 2014 р. Українська держава зіштовхнулася з безпрецедентним випробуванням верховенства права та державного суверенітету у зв'язку з збройною агресією росії, окупацією Криму та частин Донецької і Луганської областей. Одночасно, тільки після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. питання збереження верховенства права набуло нового значення. Власне, Конституція України закріплює фундаментальні принципи, які мають лишатися непорушними навіть за умов війни. Зокрема, стаття 17 Основного Закону визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є однією з найважливіших

функцій держави та справою всього Українського народу [4; 5]. Відповідно, кожен громадянин зобов'язаний долучитися до оборони держави (ст. 65 Конституції), а військова служба розглядається як конституційний обов'язок, пов'язаний із забезпеченням оборони, захистом суверенітету та територіальної цілісності країни [4]. Ці конституційні засади підтверджують, що навіть у воєнний час Україна залишається правовою державою, де влада і народ спільно відповідають за збереження державності.

Надають рамки для дій держави під час надзвичайних ситуацій, включно з війною й міжнародно-правові стандарти. Україна є учасницею Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, які дозволяють державам робити відступи від окремих зобов'язань у разі загрози життю нації (ст. 15 ЄКПЛ [3], ст. 4 МПГПП [7]). Відразу після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Україна скористалася цим механізмом і подала офіційну ноту до Ради Європи про дерогацію від деяких прав, аби мати гнучкість для реагування на військові загрози [16]. Запровадження воєнного стану здійснено відповідно до закону «Про правовий режим воєнного стану», що визначає порядок тимчасового обмеження окремих прав та свобод в інтересах безпеки [13]. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який запроваджується у разі загрози суверенітету та незалежності України або в разі фактичної війни. Отже, Україна діє в межах як власного конституційного поля, так і міжнародно-правових норм, прагнучи зберегти правопорядок навіть в екстремальних умовах.

Попри надзвичайні обставини, принцип верховенства права залишається наріжним кам'ям демократичної держави, а тому всі дії держави повинні ґрунтуватися на законі та поважати права людини настільки, наскільки це можливо під час війни. Органи державної влади, зокрема судова гілка, продовжують функціонувати та відстоювати конституційні цінності. Так, Конституційний Суд України навіть під час війни наголошує на важливості конституційного судочинства і захисту правового порядку. Протягом майже десяти років збройної агресії цей орган послідовно захищає ключові конституційні цінності – саме ті засади, за які бореться Україна у цій війні [15, с. 141]. З початком повномасштабного вторгнення діяльність Суду була оперативним перелаштована – запроваджено розгляд справ переважно в письмовому провадженні, а визнання неконституційних норм супроводжується відтермінуванням втрати чинності таких актів, аби не дестабілізувати правопорядок у воєнний час [15, с. 141]. Отже, навіть у надзвичайних умовах зберігається континуальність правосуддя та контроль за додержанням принципу законності.

Закономірно, що в умовах воєнного стану доцільно говорити про певні допустимі відхилення від демократичних принципів. Власне демократичні принципи – регулярні вибори, політичний плюралізм, свобода слова, свобода зібрань – за нормальних умов не можуть обмежуватися свавільно. Проте конституційний лад України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав у режимі воєнного стану, якщо цього вимагає нагальна воєнна необхідність. Відповідно до статті 64 Конституції, в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть запроваджуватися окремі обмеження прав і свобод із обов'язковим зазначенням строку їх дії, але при цьому не підлягають обмеженню певні невід'ємні права [5]. До таких прав належать, зокрема, право на рівність перед законом, право на життя, повага до гідності, свобода та особиста недоторканність, право на справедливий суд та деякі інші основоположні свободи – вони залишаються гарантованими за будь-яких обставин [1, с. 67]. Це означає, що навіть найбільш складна ситуація не виправдовує, наприклад, позасудових страт, застосування тортур, приниження людської гідності чи узаконення рабства. Такі «червоні лінії» чітко окреслені і національним правом, і нормами міжнародного гуманітарного права.

Натомість низка інших прав і демократичних процедур може піддаватися обмеженням у межах, дозволених законом, – передусім ті права, реалізація яких зазвичай може заважати ефективному веденню оборони та забезпеченню безпеки. Наприклад, під час воєнного стану законом можуть вводитися комендантська година та режим спеціальних перепусток, що обмежує свободу пересування; може запроваджуватися цензура або тимчасово призупинятися діяльність окремих медіа, що обмежує свободу слова та інформації; забороняються масові зібрання і мітинги з міркувань безпеки, обмежується страйкове право; допускається тимчасове примусове відчуження майна для потреб оборони з наступною компенсацією тощо [8]. Такі заходи прямо передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» і відповідають положенням міжнародного права про надзвичайні положення. Європейська конвенція з прав людини (ст.15) дозволяє державі тимчасово відступати від частини зобов'язань у разі війни чи іншої загрози нації, але за умови, що такі заходи є строго необхідними та пропорційними ситуації [8]. Україна, скориставшись цим правом, повідомила Раду Європи про перелік прав, дію яких вона вимушено обмежує.

Як зазначено у повідомленні про дерогацію, обмеження стосуються насамперед тих прав, які можуть впливати на безпекову обстановку (свобода пересування, свобода зібрань, право на приватність щодо майна тощо) [14, с. 101]. Натомість усі абсолютні права залишаються під захистом, що підтверджує готовність держави дотримуватися базових демократичних стандартів навіть під час війни.

Відхилення від демократичних процедур також проявляється у вимушених змінах політичного процесу. Конституція України прямо забороняє проведення виборів загальнодержавного значення в період дії воєнного стану. Це означає, що чергові парламентські чи президентські вибори переносяться до часу відновлення миру. Такий крок, безумовно, є серйозним відступом від принципу періодичної змінюваності влади, однак він обґрунтований необхідністю зосередитися на виживанні держави. Важливо підкреслити, що ця заборона на вибори – не самовільна примха влади, а пряма вимога Конституції, яка спрямована на унеможливлення внутрішньої дестабілізації в розпал війни [14, с. 101]. Урядовці наголошують, що повідомлення про дерогацію прав жодним чином не означає «скасування» прав чи спробу узурпувати владу шляхом скасування виборів – останні і так заборонені Основним Законом на час війни [14, с. 102].

Отже, межі допустимих відхилень окреслені досить чітко. Держава може тимчасово обмежувати окремі права і свободи громадян – але лише в обсязі, який диктується воєнною необхідністю, і з обов'язковим додержанням законних процедур. Будь-які такі обмеження повинні бути закріплені в законі, мати легітимну мету (захист держави і населення) та застосовуватися пропорційно загрозам [10]. Приміром, введення комендантської години буде правомірним за умови, що воно реально необхідне для запобігання диверсіям чи забезпечення порядку, і скасовується одразу після зникнення такої необхідності. Подібно, цензура військового часу має обмежуватися питаннями розкриття позицій військ чи іншої критично важливої інформації, але не переростати у тотальне придушення свободи слова. Українське законодавство про воєнний стан містить перелік конкретних правових інструментів та гарантій проти зловживань. Зокрема, встановлено, що указ Президента про введення воєнного стану затверджується парламентом і містить вичерпний перелік допустимих обмежень прав із визначенням території та строку їх дії [5]. Такі вимоги спрямовані на те, щоб навіть в умовах демократичної рецесії держава залишалася підконтрольною праву. Як слушно зауважує Омбудсман, надмірне чи необґрунтоване застосування обмежувальних заходів може привести до відповідальності держави на міжнародній арені – зокрема, стати підставою для скарг до Європейського суду з прав людини [10]. Отже, підтримання правового режиму воєнного стану – це постійний пошук балансу між ефективністю оборони і повагою до демократичних цінностей.

Іншим викликом в умовах воєнного стану – є пошук правових механізмів забезпечення територіальної цілісності та суверенітету держави. Слід констатувати, що Українська держава використовує комплекс правових механізмів – як внутрішньодержавних, так і міжнародно-правових – для забезпечення своєї цілісності. На конституційному рівні закріплено принцип невідчужуваності територій: згідно з Конституцією, Український народ є єдиним носієм суверенітету і лише він має право визначати територіальний устрій країни. Жодні частини території не можуть бути передані під юрисдикцію іншої держави або відокремлені в односторонньому порядку [5]. Такий підхід є не лише вимогою національного законодавства, а й відповідає нормам міжнародного права про невизнання незаконної окупації. Україна офіційно декларує, що ніколи не погодиться на компроміси, які б передбачали відмову від суверенітету над тимчасово захопленими ворогом регіонами.

Також, Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів, спрямованих на зміцнення суверенітету і унеможливлення легалізації наслідків агресії. Ще 2014 р. було ухвалено закон про правовий статус тимчасово окупованих територій, який визначає Крим і окремі райони Донбасу як невід'ємні частини України, що тимчасово знаходяться під окупацією, а будь-які органи чи посадові особи на цих територіях, створені не за українським законом, вважаються нелегітимними [11]. У 2022 р., після початку широкомасштабної війни, законодавство схвалено проєкт Закону України «Про основи державної політики перехідного періоду», котрий встановлює принципи деокупації та реінтеграції захоплених земель [12]. Одночасно посилено кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність (ст. 110 ККУ) та колабораціонізм [6]. Отже, на внутрішньому рівні Україна створила правове поле, яке гарантує: будь-які спроби відчуження частини території є протиправними і тягнуть найсуворіші наслідки, а громадяни, які співпрацюють з окупантом у шкоду суверенітету, підлягають юридичній відповідальності.

Важливим механізмом захисту суверенітету є мобілізація та зміцнення Збройних Сил на підставі закону. Конституційні норми (статті 17, 65) проголошують, що оборона Вітчизни – це всенародна справа і обов'язок кожного громадянина [4]. Відповідно, держава запровадила воєнний обов'язок та загальну мобілізацію, призиваючи громадян до військової служби для відсічі агресії. Виконання цього конституційного обов'язку набуло масового характеру: мільйони українців стали до лав війська чи тероборони. Держава своєю чергою зобов'язана подбати про соціальні гарантії та особливий статус тих, хто несе службу. Конституція (ч.5 ст.17) передбачає надання військовослужбовцям і членам їхніх сімей додаткових гарантій соціального захисту. У практичному вимірі це означає запровадження пільг, компенсацій, страхових виплат для військових, підтримку поранених воїнів і родин загиблих героїв. Посилений соціальний захист військовослужбовців став однією з важливих ознак реалізації принципу верховенства права в умовах війни [4]. Як зазначають дослідники, держава, що поважає верховенство права, має не тільки вимагати від громадян виконання обов'язку захисту держави, але й гарантувати належне ставлення до них – забезпечувати гідні умови служби, медичну допомогу, реабілітацію, матеріальну підтримку тощо [4]. Це не лише питання справедливості, але й чинник підтримки обороноздатності: військо, впевнене у турботі держави, більш мотивоване і стійке.

Крім внутрішніх заходів, Україна активно використовує міжнародно-правові механізми для утвердження свого суверенітету. Держава звернулася до Міжнародного Суду ООН та Європейського суду з прав людини з позовами проти російської федерації щодо порушення нею міжнародного права, включно з незаконною анексією Криму та окупацією частини Донбасу. Україна наполягає, що дії росії є грубим порушенням Статуту ООН, який забороняє агресію та гарантує територіальну цілісність держав. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН №68/262 (2014 р.) та наступні резолюції однозначно підтвердили суверенітет України в межах міжнародно визнаних кордонів і невизнання спроб анексії Криму. Після 2022 р. міжнародна підтримка лише посилюється: переважна більшість держав світу – навіть тих, які намагаються зберігати нейтралітет – офіційно визнають і підтримують територіальну цілісність та суверенітет України, включно з українським статусом Криму. Отже, на глобальній арені створено правову ізоляцію агресора: жодна цивілізована країна не визнає законність загарбання українських земель. Цей механізм міжнародного невизнання є критично важливим, адже унеможливорює для агресора юридичне закріплення своїх завойовань.

Насамкінець, важливо згадати про спільні зусилля державної влади та суспільства. Забезпечення суверенітету – це не лише воєнні дії, а і збереження функціонування інститутів влади, економічної стійкості, громадського порядку на неокупованій території. Правовий режим воєнного стану дозволив створити військові адміністрації на прифронтових та звільнених територіях, що допомагає підтримувати управління і законність на місцях у складних умовах. Парламент продовжує ухвалювати рішення, необхідні для оборони і єдності країни, зокрема щодо державного бюджету воєнного часу, постачання озброєнь, міжнародних домовленостей про допомогу. Виконавча влада отримала додаткові повноваження для оперативного прийняття рішень (наприклад, щодо евакуації населення, регулювання економіки для потреб армії), але ці повноваження контролюються парламентськими та громадськими інституціями, щоб запобігти зловживанням. Громадянське суспільство, зі свого боку, відіграє роль «допоміжного механізму» суверенітету – волонтери забезпечують армію і переселенців, правозахисні організації документують воєнні злочини для майбутнього правосуддя, суспільство демонструє згуртованість довкола ідеї незалежності. Усе це разом утворює потужний фронт захисту суверенітету, де правові інструменти і народна єдність працюють синхронно. Як підкреслено у матеріалах науково-практичних конференцій, захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки є спільною справою держави та українського народу – тобто вимагає консолідації зусиль усіх інститутів і громадян на правових засадах.

Зараз ми є свідками того, як держава дотримується балансу між воєнною необхідністю та дотриманням фундаментальних прав і свобод. Воєнна необхідність часто вимагає швидких і жорстких дій, які можуть обмежувати права – проте надмірні обмеження підривають демократичну сутність держави і можуть зумовити втрату легітимності влади як усередині країни, так і на міжнародній арені. Балансування між цими полюсами є, за висловом дослідників, одним із найважливіших викликів під час воєнного стану. Війна докорінно змінює соціальний та економічний контекст життя країни, що може створювати ситуації правової невизначеності та ускладнювати застосування принципу верховенства права [2, с. 128]. Приміром, унаслідок воєнних дій може порушитися нормальна робота судової системи (знищення судів, евакуація суддів), що

ускладнює доступ до правосуддя; або ж через потребу в секретності операцій обмежується прозорість уряду. У таких обставинах особливо легко можуть виникати ризики свавільних рішень, перевищення влади, порушення прав невинних осіб. Відтак, держава повинна бути особливо уважною до дотримання своїх правозахисних зобов'язань і створювати компенсаторні механізми контролю.

Одним із принципів, що допомагають підтримувати баланс, є принцип пропорційності: будь-який захід, що обмежує права, має бути пропорційним легітимній меті та обмежувати права не більше, ніж це необхідно для досягнення цієї мети. Українське законодавство про воєнний стан і практика його застосування будуються з урахуванням цього принципу. Як зазначалося, введені обмеження (пересування, зібрання тощо) є тимчасовими і покликані суто задовольнити потреби безпеки. Якщо потреба зникає чи зменшується – обмеження повинні бути скасовані або пом'якшені. Заборона на вибори – вимушений, але пропорційний крок, адже проведення загальнонаціональних виборчих кампаній під час активних бойових дій фізично неможливе і небезпечно для учасників; одразу після нормалізації ситуації виборчий процес має бути відновлено. Аналогічно, свобода слова може обмежуватися лише в тій мірі, щоб не нашкодити обороні – наприклад, воєнна цензура не повинна придушувати обговорення суспільно значущих питань, не пов'язаних з військовими таємницями. Для нагляду за дотриманням прав навіть у військовий час продовжують працювати омбудсмени, правозахисні органи, внутрішні механізми контролю [9]. Активно діє громадянське суспільство, яке моніторить випадки цензури, незаконного затримання чи порушень прав військовослужбовців, і привертає до них увагу влади та громадськості.

Важливу роль у підтриманні балансу відіграє судова влада. Попри воєнний стан, суди в Україні не припинили своєї роботи – навпаки, вони адаптувалися до нових умов. Як зазначалося, Конституційний Суд перейшов переважно на письмові провадження і відклав набрання чинності деякими своїми рішеннями, щоб не створювати правового вакууму в розпал війни. Водночас Суд не самоусунувся від контролю за конституційністю – він продовжував розглядати справи, у тому числі пов'язані з війною та правами громадян. Така гнучкість демонструє прагнення зберегти верховенство Конституції і не допустити, щоб воєнна доцільність повністю витіснила правові стандарти. Загальні суди України також продовжують здійснювати правосуддя, наскільки це можливо: розглядають кримінальні провадження щодо воєнних злочинів, вирішують спори, пов'язані зі статусом учасників бойових дій, із відшкодуванням шкоди потерпілим від обстрілів, тощо. Хоча війна створила чимало перепон (деякі суди переміщено, є проблеми з викликом присяжних, тощо), держава вживає заходів для забезпечення права на справедливий суд – зокрема, використовуються можливості судових засідань в режимі відеоконференцій, змінюється територіальна підсудність справ із небезпечних районів до безпечніших. Таким чином, правосуддя – ключовий елемент верховенства права – триває, і громадяни не полишені наодинці зі своїми проблемами.

Крім судів, функцію контролю за дотриманням прав виконують і міжнародні механізми, які Україна не відмовляється впускати навіть під час війни. На підконтрольну територію допускаються моніторингові місії ООН, ОБСЄ, Ради Європи, що стежать за ситуацією з правами людини. Україна співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, який розслідує воєнні злочини – це підкреслює готовність держави притягувати до відповідальності навіть власних військових, якщо ті вчиняють правопорушення. Таким чином, принцип невідворотності покарання за порушення прав і законів війни залишається в силі. Така відкритість і взаємодія з міжнародними правозахисними інститутами істотно відрізняє Україну від держав-агресорів і зміцнює її позицію як правової держави.

Незважаючи на всі труднощі, Україна демонструє, що навіть у найтемніші часи можна і потрібно дотримуватися фундаментальних прав настільки, наскільки це дозволяють обставини. Держава пильно стежить, щоб не переступити ту «червону лінію», яку окреслюють базові права людини і гуманітарні норми. Свобода від катувань, право на життя, людська гідність, рівність перед законом – ці цінності лишаються непорушними. Забезпечення прав людини під час війни має не тільки моральний, а й практичний вимір: населення, яке відчуває захищеність своїх прав навіть у кризі, більше довіряє владі та підтримує її зусилля в обороні країни. Відтак, дотримання верховенства права – це частина стратегії зміцнення стійкості держави. Як було влучно підкреслено в одній з наукових праць, верховенство закону під час війни слугує своєрідною гарантією від свавілля влади і хаосу [1, с. 68]. Це означає, що норми права виконують стабілізаційну функцію, стримуючи потенційні зловживання, і водночас дають чіткі орієнтири для влади, війська і громадян, як діяти в надзвичайній ситуації. Зрештою, пошук оптимального балансу між воєнною

необхідністю та правами людини – процес нелегкий, але життєво необхідний. Україна прагне виграти війну не ціною втрати себе як демократичної правової держави, а навпаки – відстоявши і укріпивши ті цінності, що становлять її сутність. Саме в цьому і полягає вища мета: перемогти ворога, зберігши людську гідність, свободу і право, за які борються українці. Це буде перемога не тільки воєнна, а й ціннісна – утвердження України як суверенної європейської держави, де верховенство права панує навіть у часи найтяжчих випробувань.

Висновки. Таким чином, в умовах збройної агресії та воєнного стану Українська держава зберігає свою ідентичність як правова держава, що базується на принципах верховенства права та демократії. Попри виклики, які з'явилися внаслідок збройної агресії з 2014 р. та повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., Україна демонструє здатність до адаптації правової системи, зберігаючи її функціональність.

Фундаментальні конституційні засади, включаючи захист суверенітету та територіальної цілісності, є ключовим елементом державної політики, що підкріплюється правовими нормами та мобілізацією суспільства. Принцип верховенства права залишається наріжним каменем, що забезпечує легітимність дій держави та обмеження можливого свавілля. Це особливо помітно у функціонуванні судової системи, яка, попри воєнні умови, продовжує здійснювати правосуддя.

Крім того, Україна ефективно використовує міжнародно-правові механізми, що забезпечує правову ізоляцію агресора та підкріплює позицію держави на міжнародній арені. Обмеження прав і свобод у період воєнного стану здійснюється відповідно до принципу пропорційності, що передбачає їх тимчасовість та відповідність військовим потребам, без порушення невід'ємних прав.

Загалом, дотримання верховенства права в умовах війни є стратегічним інструментом, що не лише гарантує стабільність правової системи, але й зміцнює стійкість держави та її інституцій. Ця позиція підтверджує, що Україна веде війну не лише за свою територіальну цілісність, а й за демократичні та правові цінності, що є основою її існування.

Список використаних джерел:

1. Абдель Фатах А. Виконання принципу верховенства права під час функціонування режиму воєнного стану. Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 року р. Частина I. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 66-69. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-13>.
2. Бочарова Н.В. Цифровий конституціоналізм як новий напрямок теорії і практики сучасного конституціоналізму. Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 року р. Частина I. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 127-130. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-28>.
3. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr.
4. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 4.5.1. Захист Вітчизни. Конституційний суд України. 2022. URL: <https://surl.li/ztryzm>.
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
8. Обмеження конституційних прав людини у воєнний час мають бути виваженими, законними і легітимними. Верховний суд. 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354823/>.
9. Обмеження прав людини під час воєнного стану. URL: <https://kaplvested.info/konsultant/aktualno-pid-chas-voiennoho-stanu/obmezhenia-prav-liudynu-pid-chas-voiennoho-stanu>.
10. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.
11. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 26, ст.892 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

12. Про засади державної політики перехідного періоду: Проект Закону України від 06.08.2021 № 5844. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/II05837A>.

13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

14. Савчин М. В. Обмеження прав людини під час воєнного стану. Правова система України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / за заг. ред. : О. Кот, А. Гриняк, Н. Міловська, М. Хоменко. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. Підрозділ 1.5. С. 99-123.

15. Совгіря О. Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України. Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції : збірник матеріалів і тез II Маріупольського конституційного форуму (м. Київ, 06 жовтня 2023 р.). Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 140-146.

16. Україна повідомила Раду Європи про частковий відступ від Конвенції про захист прав і свобод людини на час війни. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/news/ukrayina-povidomyla-radu-yevropy-pro-chastkovyj-vidstup-vid-konventsii-pro-zahyst-prav-i-svobod-i61010>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.08.2025
Дата публікації: 29.09.2025.